

УДК 343.123.12(091)(477)“1920”

В. А. Греченко,

*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 (права та масових комунікацій) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>*

АГЕНТУРНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УСРР У 1920-ТІ РОКИ

Розглянуто досвід оперативно-розшукової діяльності міліції в Україні у період нової економічної політики. Проаналізовано правову основу організації карного розшуку, залучення для протидії злочинності агентури, інформаторів та використання інших негласних методів роботи.

Ключові слова: міліція, оперативно-розшукова діяльність, нова економічна політика, агенти, інформатори.

Постановка проблеми. Початок оперативно-розшукової діяльності можна віднести ще до періоду утворення перших держав давнього світу. Вона була пов'язана із провадженням негласної роботи в боротьбі зі злочинністю. Для цього використовувалися послуги таємних помічників із середовища рабів, слуг та інших прошарків населення. Такі помічники називалися «агентами-донощиками», «інформаторами», «наглядачами» й «провокаторами», їх послуги, як правило, оплачувалися. Найбільш розвинені системи розшукової діяльності були у давніх Греції, Римі, Єгипті й Іудеї. За доби Київської Русі розшук осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, здійснював сам постраждалий

або найнятий ним послух – особа, яка таємно розшукувала злочинця. Становлення нової системи оперативно-розшукової діяльності за участі міліції почалося з часів встановлення радянської влади в Україні й кристалізувалося у 1920-ті роки. Форми та методи цієї роботи, опрацьовані у цей період, на довгі роки стали основою цього аспекту діяльності міліції.

Стан дослідження. Через те, що проблематика агентурно-розшукової діяльності раніше (та й зараз) вважалася закритою та напівзакритою, відкритих публікацій існує досить мало. Можна відзначити статтю В. М. Чиснікова [1], яка в багатьох сенсах є піонерською, та монографію О. К. Міхеевої [2], де в одному з підрозділів коротко аналізуються деякі аспекти цієї проблеми.

Метою нашої статті є подальша розробка цієї теми, розширене висвітлення її основних аспектів.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукова діяльність у міліції УСРР розпочалася разом зі становленням карного розшуку республіки. Згідно з декретом РНК УСРР «Про організацію судово-карного розшуку» від 16 квітня 1919 р. було юридично визначено правовий статус карного розшуку та визначено його структуру. На виконання цього Декрету відповідною постановою Нарком'юсту УСРР від 11 травня 1919 р. було введено в дію Положення про органи карного розшуку і судово-кримінальної міліції [3, с. 321–329].

Згідно з цим Положенням, окрім штатного персоналу, для розкриття та розслідування злочинів треба було користуватися філерами, тобто особами, які не перебувають на службі, але дають вказівки, необхідні для розкриття злочину, розшуку викраденого або затримання злочинця за певну плату, на що завідувачами секціями карного розшуку відпускалися таємні суми [3, с. 326]. Це Положення було першим нормативним актом, який юридично закріпив інститут таємної агентури в діяльності радянського карного розшуку.

Іншим важливим нормативно-правовим актом щодо організації таємної агентури в установах карного розшуку була постанова РНК УСРР «Про організацію підсобних органів для боротьби зі злочинністю» від 15 жовтня 1921 р. Цією постановою уряд для боротьби з кримінальними злочинами дозволяв Центральному управлінню карного розшуку міліції республіки організовувати у містах і на великих залізничних станціях так звані «малини» у вигляді їдалень, закусочних або чайних. Обслуговували ці «торговельні установи» таємні інформатори, які перебували у безпосередньому підпорядкуванні начальника таємно-оперативної частини місцевого карного розшуку [1, с. 884].

Правові, організаційні й тактичні засади діяльності агентурного апарату карного розшуку були сконцентровані в Інструкції з організації таємної агентури в установах карного розшуку, затвердженій НКВС УСРР 2 січня 1922 р. У ній, зокрема, зазначалося, що таємна агентура складається з таємних розвідників і негласних інформаторів

та «організовується для запобігання різним злочинам та їх розкриття, шляхом завчасної інформації про можливі злочини і для збирання відомостей, що сприяють розшуку щодо злочинів, які вже скоєні» [3, с. 717]. Інструкція розкривала поняття «таємний розвідник» і «негласний інформатор». Під таємними розвідниками малися на увазі особи, що перебували на певній щомісячній винагороді, яким доручалися певні розвідувальні завдання як за місцем проживання, так і з виїздом в інші місця. Негласними інформаторам називалися особи, що надавали карному розшуку відомості про окремі злочини та про представників злочинного світу, не залишаючи своєї основної професії або зайняття. Кадри негласних інформаторів повинні були вербуватися переважно серед осіб, близьких до злочинному світу, і таких, що мали з ним безперервний зв'язок, або серед великих установ – підприємств, фабрик, заводів чи кооперативів, де могли здійснюватися розкрадання, а також в установах, що відають питаннями розподілу постачання й транспорту. Із метою конспірації таємні розвідники могли бути забезпечені документами на вигадане ім'я від різних радянських установ і підприємств; особливо зручними в цьому плані для безперешкодного входу в приватні квартири були документи на ім'я агентів житлово-земельного відділу, monterів електричного освітлення, телефону й водопроводу, оскільки особи, забезпечені такими посвідченнями, не збуджуючи підозри, можуть проникати в усі приміщення та квартири. Отримуючи за свою працю відрядну винагороду, інформатори не повинні були користуватися яким б то не було нелегальними перевагами на зразок поблажливого ставлення до їх злочинної або порочної поведінки, припинення порушених проти них справ, допущення утримання картярських кубел, виготовлення самогонки тощо. Особливо надійні співробітники могли бути використані для підсадки («квочка») до важливих злочинців в одну камеру з метою здобуття довіри як «блатного» й отримання цим шляхом необхідних для справи відомостей. Зважаючи на величезне значення збереження в таємниці осіб, працюючих у секретній частині, співробітники карного розшуку, які викрили кому б то не було секретника, повинні були віддані суду Ревтрибуналу, як за посібництво в скоєнні злочину, шляхом розкриття службової таємниці [3, с. 717–719].

До Інструкції з організації таємної агентури в установах карного розшуку додавалися анкета та підписка – зобов'язання інформатора. Невдовзі Укрцентррозшуком було розроблено допоміжні нормативні акти, які регламентували агентурно-інформаційну роботу карного розшуку республіки. На підставі цих нормативних актів до штату карного розшуку вводилися посади уповноважених з інформування, уповноважених з розвідки, розвідників, старших розвідників, заступників начальника активно-розшукових відділів (таємних частин) із розвідки та гримерів. Наприклад, у Тимчасовій інструкції розшукового відділення Одеського губерньського карного розшуку від

22 вересня 1922 р. вказувалося, що до його складу входять дві підсобні групи: 1) агентура; 2) розвідка. Агентів – 15, розвідників-спостерігачів – 10. Передбачалася також посада перукаря-гримувальника – 1 [4].

В архівних документах збереглася доповідна записка таємного співробітника № 2 уповноваженому агентурою управління карного розшуку УСРР про свою роботу, датована 21 листопада 1922 р. (м. Харків): «Вчора, 20 листопада, я, сексот № 2, прийшов на Південний вокзал, на перехідний міст і, змінивши сексота № 8 тов. Соколова, знаходився на чергуванні до 9 годин вечора, але нікого не було для зміни і так, не дочекавшись другої зміни, я пішов додому, залишивши свій пост» [5]. Як видно з подальшого тексту цієї доповідної, цьому співробітнику було доручено стежити за одним із залізничних вагонів – чи відбувається до нього завантаження або розвантаження.

У рапорті-довіді уповноваженого розвідки агентурної частини агентурно-розшукового відділення управління карного розшуку НКВС УСРР В. Сіммерса начальникові агентурної частини активно-розшукового відділення Управління карного розшуку НКВС УСРР П. А. Петрову «Про стан роботи групи розвідників» від 7 грудня 1922 р. давалася характеристика кожному з таємних співробітників та вказувалося на проблеми в роботі. Характеристики окремих співробітників у цьому документі були такими: «№ 6 – сексот, в повному розумінні слова, кращий працівник. Знає Харків, і має зв'язки в усіх колах суспільства, майже безпомилково бере підхід до того або іншого завдання. Придатний як у зовнішнє (філери), так і у внутрішнє спостереження, підприємливий, захоплюється роботою до того, що забуває про оточення. Недолік один – погано пише російською; № 14 – новий працівник, прибув зі школи міліції, молодий, але людина, яка не цікавиться хлібом, а віддається роботі. Помічається захоплення Шерлок-Холмциною. № 15 – також новий працівник, але здається виправдовує свою кличку “Трепалова”. Говорить багато, вимагає багато, а роботи поки що мало. Платня, отримана с/с за листопад місяць (20 грудня) занадто мізерна: всього лише 6600 рублів. Можливо, воно було достатнє для одного у вересні-жовтні місяці, але не в грудні. Якщо ми для прикладу візьмемо простого розсильного-кур'єра, то він отримує більше ніж с/с, що несе роботу незрівнянно відповідальнішу, ніж кур'єр. Виданої с/с зарплати вистачає лише на те, щоб купити декілька пудів дрів; на освітлення, їжу і одяг не залишається нічого. Адаже не потрібно забувати, що майже усі мають сім'ї – дружин, дітей, яких також потрібно годувати і одягати. С/с заявили що 23-го вони виходять останній раз на роботу, а потім оголошують страйк» [3, с. 876–878]. Як бачимо, склад таємних співробітників (с/с, сексот – з рос. «секретний сотрудник») був досить пістрявим за здібностями та навиками, але об'єднувало їх одне – тяжке матеріальне становище, яке змушувало їх вдаватися навіть до погрози страйком.

Про тяжке матеріальне становище с/с свідчить і інший рапорт того ж В. Сіммерса від 19 грудня 1922 р. У ньому він вказує, що «сексоти поголовно усі роздягнені і, крім того, виплата належної їм платні робиться неакуратно, що більше погіршує їх становище ..., сексотів мало, тому доводиться покладати на кожного чимало роботи, якою за умов, в яких вони перебувають, навряд чи можуть виконувати. Дуже часто сексот, ведучи спостереження за якою-небудь особою, швидко викликає підозру з боку особи, за якою ведеться спостереження, оскільки наш сексот швидше схожий на кишенькового злодія або взагалі шарлатана, тоді як він безумовно повинен мати пристойний вигляд. Сексот, зважаючи на вищевикладене, не лише не може познайомитися, але навіть бути в пристойному товаристві, що необхідно, якщо ми бажаємо мати справу з пристойними (так у тексті – рос. «приличными») і великими злочинцями. Переконаливо прошу Вашого клопотання про видання обмундирування сексотам, а також декілька різних комплектів для гардеробу агентури» [6].

У зразку розвідувального завдання й доповіді співробітника розвідки агентурної частини Укрцентророзшуку вказувалося на основні аспекти роботи розвідника. Установити й перевірити: 1) точну адресу; 2) чим і де займається; 3) спосіб життя; 4) майнове становище; 5) партійність; 6) вік; 7) сімейний стан; 8) де перебуває сім'я; 9) з ким має близьке знайомство; 10) хто буває; 11) куди сам ходить і їздить; 12) які бувають тривалі відсутності; 13) прикмети; 14) чи отримує кореспонденцію тощо [7].

Характерний приклад успішності дій міліції за допомогою інформаторів наводиться у статті начальника агентурної частини агентурно-розшукового відділення Управління карного розшуку НКВС УСРР П. А. Петрова, опублікованій у часописі «Щит революційного порядку» за лютий 1923 р. До керівництва міліції України надійшла скарга керівника Укртютюнтресту Мільштейна про те, що ринок Харкова сповнений фальсифікатом тютюнових виробів, тому він просив ужити екстрених заходів щодо протидії цьому. Розвідка міліції отримала наказ взятися за розробку отриманого донесення. Було встановлено: на ринок щодня викидається колосальна кількість цигарок – підробок різних державних тютюнових фабрик. Викликаному на конспіративну квартиру «капальщику» (інформатору). – В. Г.) категорично було запропоновано дати вичерпні відомості про постачальника, і його адреса була встановлена. Через декілька днів агентура мала вже і його фотографічну картку. Розвідники доносили, що більшість торговців «липою» – корейці. Перед агентурною частиною постало завдання виявити всі підпільні фабрики, а також виробників і розповсюджувачів. Декілька розвідників з цією метою було перетворено на рознощиків цигарок і направлено на базари. Кожен 2–3 дні під спостереження «брався» вже інший корець, установлювався його зв'язок ще з іншими; дізнавалися про їх адреси, спосіб життя

тощо. Робота в розвідці велася досить інтенсивно, було виявлено до 70 учасників.

Одночасно з цим працювало й інформування. Уповноваженому вдалося зробити «своїм» родича основного постачальника, і через нього як від внутрішнього інформатора агентурна частина дізнавалася про кожен крок злочинця. Справа «дозріла» і подальшої агентурної розробки не потребувала. За допомогою курсантів Харківської школи Головміліції виробники з їх знаряддям виробництва та поширювачі підробленого товару були заарештовані. Цікаво відзначити, що після цього профспілка корейських робітників ухвалила рішення припинити нелегальне виробництво цигарок і клопотала про звільнення до суду деяких найменш активних «цигаркових фабрикантів» [8]. Як бачимо, у цій статті досить відверто й конкретно розповідається про методи роботи агентурного відділу.

Про результати оперативно-розшукової роботи в ті часи свідчить і така інформація в пресі: у Вінниці 18 березня 1923 р. по Некрасовській вулиці у будинку гр. Камроша було здійснено невідомими зловмисниками звіряче вбивство семи чоловік – за допомогою удушення. Убиті були гр. М. В. Камрош 80 років, дружина його Ф. Н. Камрош, син їх 15 років, робітниця Ф. Юсова 30 років, подружки останньої А. Морозова і П. Морозова, і співробітник Подільського губрозшуку, що був там, – Дмитро Шевчук. У будинку та квартирі грабіжниками було здійснено повне спустошення майна. Подільське губернське управління кримінального розшуку вжило всі заходи щодо розкриття цього звірячого й загадкового вбивства. У результаті за допомогою негласних розшуків і розвідки спочатку вдалося встановити місце зберігання награбованого. Була затримана гр. Ковальчук, що приховувала речі, яка на допитах надавала суперечливі свідчення, бажаючи збити співробітників розшуку із слідів по утіманню бандитів. Тим самим негласним шляхом було встановлено, що після арешту Ковальчук учасники нальоту виїхали з Вінниці. Негайно ж було споряджено переслідування, і злочинці кількістю 4 особи були затримані в 30 верстах від Вінниці на ст. Гнівань. Ними виявилися: 1) Василенко Т., у нього при особистому обшуку знайдені документи на ім'я Брадзя Семена; 2) Смоляков Георгій; 3) Мосюренко Павло; 4) Решітників Родіон. Крім безпосередніх активних учасників пограбування та вбивств, було затримано ще троє осіб, які укривали награбоване та грабіжників. Усі були віддані під суд [9, с. 63–64].

Але не завжди все відбувалося так блискавично та блискуче. Ось що ми дізнаємося з Акта комісії щодо ревізії діяльності агентурно-розшукового відділу Харківського губернського карного розшуку від 3 травня 1923 р., що мав тоді гриф «Цілком таємно». Тут, зокрема, говорилося: «Особовий склад розвідки примушує привернути до себе увагу своєю малою працездатністю. Відсоток виконання завдань коливається між 10–15. За заявою уповноваженого розвідки, секретні

співробітники кидають пости по спостереженню і навіть займаються сторонньою роботою. С/с № 108 і № 104 абсолютно, за заявою уповноваженого, не відповідають своєму призначенню, попри те, що неодноразово подавали рапорти про їх звільнення, вони все-таки продовжують служити. Плану в роботі розвідки немає, розвідка абсолютно не інструктується. Порядок ведення агентурних справ такий: секретні співробітники подають зведення, уповноважений їх концентрує і виписки дає в справу. Особисті справи с/с порожні. У контрольних листах немає абсолютно відміток про виконуваних с/с і інформаторами завданнях. Конспіративки – 2 абсолютно не обладнані і не відповідають своєму призначенню: одна розміщується в комендатурі будинків Н-ського району, а друга – в приватній квартирі, спільно з хазяями. Чергування не ведуться. Є гардероб, до моменту ревізії що знаходився поряд з кабінетом начальника. Кімната не опечатана, замкнута на всякий замок. При перевірці наявності гардеробу з'ясувалося, що частина речей не заприбутковані. Комісія звірила наявність речей, що значаться в описі наказу № 72, з наявністю що виявилася на особу, при чому шароварів зайвих в гардеробі 9, гімнастерок одна бракує, серветок 1 зайва, поясів ремінних 9 зайвих. Усі речі складені в скриню безладною купою, при чому брудна білизна не відокремлена від чистої, рване від цілого і нове від старого. У цій же кімнаті зберігається спирт, що видається на секретні витрати. Балон, в якому міститься спирт, не опечатаний; спирту значиться по книзі витрат і приходу 13 і одна чверть пляшки – на особу теж 13 і одна чверть пляшки. 3. Розробка. Всього в розробці 81 справа ... З 81 справи розробляється правильно 49» [10]. Таким чином, можна констатувати, що в цій роботі були суттєві недолаїки, пов'язані як з конкретною роботою агентурного відділення, так і з веденням діловодства в ньому.

Обстеження стану та діяльності органів міліції та розшуку Харківської губернії 30 грудня 1924 р. показало, що у Харківському окружному підвідділі міліції і розшуку облік інформаторів було поставлено правильно. Вербування й прийом здійснювалося прикріпленими до районів округу чотирма агентами (уповноваженими). До жовтня 1924 р. спостерігалось недостатнє дотримання конспірації по керівництву роботою «освідомив» (інформаторів), так, наприклад, керівні директиви, циркуляри й інші розпорядження в галузі організації інформування про методи роботи проходили через загальну канцелярію й видавалися за підписом начканцелярії та діловода.

У Куп'янському окружному підвідділі міліції і розшуку агентурно-інформаційна робота була абсолютно відсутня, і тільки останнім часом уживалися заходи щодо її налагодження. Секретних сум до останнього 1924–1925 бюджетного року відпускала не більше 200 руб. на рік [3, с. 357–365].

Першою спробою систематизувати весь законодавчий, інструктивний і директивний матеріал, що визначав діяльність карно-

розшукових апаратів республіки, було видання НКВС УСРР «Порадника про порядок діяльності губернсько-міських відділів карного розшуку УСРР» (1924). У ньому розглядалися такі питання: взаємостосунки апаратів карного розшуку з органами міліції, ДПУ і судово-слідчими органами; порядок діяльності й організації активної частини; порядок діяльності розшукових районів щодо провадження дізнання; порядок діяльності карно-статистичного столу; про камери речових доказів; порядок і діяльність агентурно-розшукового відділення; про функції таємної частини служби карного розшуку [1, с. 886].

Ці положення було конкретизовано в цілком таємній Інструкції про організацію таємної агентурно-освідомчої частини при карно-розшуковому апараті УСРР від 1 грудня 1924 р. Тут указувалися мета й завдання таємно-інформаційної частини, функції секретних співробітників, відзначалося, що «для вручення завдань і отримання відомостей як від секретних співробітників, так і від інформаторів, відводяться так звані конспіративні квартири, які в цілях строгої конспірації повинні встановлюватися в місцях, де багатолюдніше, щоб відвідування співробітників і інформаторів не дало б звертати уваги сторонньому оку». Регламентувався також порядок обліку інформації [3, с. 334–335].

Спочатку система інформаторів не відігравала відчутної ролі, але поступово вона набула великого значення, особливо з 1924 р., коли наказом Головного управління міліції було запроваджено планове вербування інформаторів. Вони поділялися на територіальних, що повідомляли про всі негативні явища в межах певної території, та спеціальних, які інформували тільки щодо конкретного виду правопорушень [2, с. 189].

26 червня 1926 р. був ухвалений таємний обіжник № 3715 по міліції та розшуку УСРР «Про прийняття на службу таємних агентів-розвідувачів». У ньому, зокрема, говорилося: «Наказом міліції та розшуку УСРР 1923 року № 217 оголошені «Правила проходження служби в Р.-С. Міліції та Карному Розшуку», в якому в числі інших правил прийому на службу є умова, щоб прийняті не знаходилися під слідством або судом. В практиці роботи карного розшуку зустрічається необхідність використання таємних робітників для внутрішнього доглядання за злочинним елементом. Цю роботу можуть виконувати тільки ті особи, що мають найтісніший зв'язок зі злочинним елементом, цебто більшість з них буде мати в минулому одну або декілька судимостей. Таким чином, в цім випадкові, коли органи міліції та розшуку будуть пристосовувати правила прийому на службу до нештатних робітників у відношенні незнаходження під судом, вони не будуть мати можливості провадити вищезазначену роботу, а по цьому роз'яснюю, що нештатні таємні робітники можуть бути прийняті на службу і в тих випадках, коли вони мають в минулому судимості, але з обов'язковою умовою, щоб органи карного

розшуку мали підставу їм довіряти, бо вони несуть певну відповідальність за наслідки прийому їх на службу. Що ж торкається прийому на штатні посади розвідувачів, то треба керуватись вищезгаданим наказом № 217» [11].

Офіційне затвердження цього методу роботи призвело до надто швидкого зростання кількості інформаторів, при цьому якість інформмережі значно погіршилася. Так, кількість виключених за непрацездатність із лав інформаторів на території Луганської округи в 1924 р. вони становили майже половину завербованих, а в 1925 р. – близько двох третин. Кількісне зростання інформмережі в 1925 р. не дало якісних результатів. Завербовані інформатори у своїй більшості виявлялися нездатними працювати у контакті з правоохоронними органами. Це пояснювалося тим, що на місцях агенти карного розшуку (а саме вони і повинні були вербувати позаштатних працівників) ще не мали досвіду роботи, невміло підходили до цієї досить складної справи. Також нагадувала про себе й одна з найсерйозніших проблем 1920-х рр. – брак засобів пересування. Якщо інформатор і мав якесь повідомлення, то не міг вчасно попередити працівників міліції. З іншого боку, й самі інформатори з прохолодою ставились до виконання своїх обов'язків, оскільки, як уже зазначалося вище, більшість із них були вчорашніми в'язнями, яких примушували видавати колег по ремеслу, до того ж вони добре розуміли, що станеться з ними у разі викриття. Але вже з 1925 р. робота інформаторів досить високо оцінювалася керівниками правоохоронних органів. Так, карний розшук Артемівської округи наприкінці 1925 р. засвідчував, що 50 % усіх злочинів було розкрито завдяки агентурним розробкам та системі інформаторів і лише 20 % – завдяки оперативним діям. У 1926 р., коли роботу з інформаторами було вже чітко налагоджено, позаду лишився організаційний період, і на місцях отримали детальні інструкції щодо добору кадрів інформаторів, якість роботи досягла ще більших показників. Так, у Луганській окрузі наприкінці 1927 р. 70 % злочинів розкривалося завдяки роботі інформаторів, 29 % – у результаті активних операцій і лише 1 % – завдяки застосуванню наукових методів (у цьому випадку маються на увазі дактилоскопія, науково-слідча експертиза) [2, с. 190].

У тасмному наказі міліції та розшуку УСРР «Про усунення можливостей до розшифрування тасмних агентів та освідомив на підставі агентурних відомостей, що прилучені до справ» від 9 січня 1926 р., підписаному начальником міліції та розшуку УСРР І. Якимовичем, зокрема, вказувалося, що «деякі органи міліції залучають до справ відомості, здобуті негласним шляхом». Частина цих документів «складаються так, що вони дають ясне поняття, через кого ці відомості розроблялися». В наказі вказувалося, що це «веде до розшифрування тасмних агентів і має небажані наслідки». Тому приписувалося «агентурні матеріали використовувати виключно при агентурно-

інформаційних розробках і ні в якому разі не прилучати до справ, що надсилаються потім прокуророві, або судово-слідчим органам» [3, с. 542–543].

У цей період зростає значення агентурної роботи у розкритті злочинів та затриманні злочинців. Про це свідчить і запровадження деталізованої інструкції «Про порядок діяльності таємно-агентурної частини при окружних районах міліції Харківщини», розробленої у грудні 1927 р. До місцевих райвідділів вона потрапила на початку лютого наступного року [12, с. 96–132]. У цьому документі докладно пояснювалося, хто потенційно може стати агентом міліції чи карного розшуку, було розписано порядок вербування, підтримання зв'язку й отримання нагород агентами за цінну інформацію.

В інформаційному огляді Управління міліції НКВС УСРР за першу половину 1928 р. зазначалося, що рівень розкриття найбільш небезпечних злочинів на Харківщині був таким: бандитизм – 63 %, розбійні напади – 61 %, убивства – 69 %, крадіжки – 40 % [13]. Якщо звернутися до статистики окремих районів, то найкращі показники мали Люботинський, Водолазький, Мереш'янський і Зміївський райони, де рівень розкриття злочинів становив від 75 до 97 %. Водночас Вовчанський, Лозівський і Валківський райони мали лише 25–32 % [12, арк. 31–32]. Такий великий розрив зумовлювали невміння начальників відповідних районів використовувати агентурну мережу та відсутність оперативних заходів щодо розкриття скоєних злочинів. Але там, де агентурні розробки належним чином використовували, як правило, досягали і швидкого розкриття злочинів. Наприклад, 19 січня 1928 р. працівники окррозшуку завдяки даним, отриманим від агентурної мережі, у селищі Васищево поблизу Харкова виявили та знешкодили групу озброєних грабіжників з 5 осіб, яка протягом семи місяців діяла на території Харківського та Зміївського районів [12, арк. 75]. Завдяки своєчасній інформації від агентів 12 лютого у с. Високопілля Коломацького району було затримано зграю фальшивомонетників у кількості 5 осіб, що спеціалізувалася на підробці грошових купюр номіналом 1, 5 та 10 рублів [12, арк. 93].

У другій половині 1920-х років серед керівництва НКВС починає домінувати помилкова думка щодо таємної агентури як другорядного методу ОРД, заборони використання агентів зі злочинного світу й орієнтації на представників громадськості. Розпорядження НКВС РСФРР, видане у жовтні 1928 р., забороняло апаратам карного розшуку залучати до постійного таємного співробітництва осіб, які належали до злочинного світу. На місцях більшість оперативних працівників карного розшуку таку позицію керівництва не підтримала, і тому колегія НКВС була змушена ухвалити у наступному році постанову, в якій, зокрема, зазначалося: «Вважати все ще недостатнім відмову місцевих органів карного розшуку від орієнтації на агентуру зі злочинного світу як на постійне джерело інформації і замасковану

упертість у застосуванні цієї практики з боку значної частини співробітників карного розшуку. Запропонувати відділам карного розшуку вжити рішучих і реальних заходів щодо ліквідації цього шкідливого методу» [14, с. 563].

Висновки. Отже, протягом 1920-х років відбувався багатоаспектний процес становлення та розвитку оперативного-розшукової діяльності міліції. Створювалися спеціальні органи, які нею займалися, формувалися методи роботи та мережа агентів. Незважаючи на брак кадрів та матеріальні труднощі, властиві цьому періоду історії республіки, агентурно-розшукова діяльність відіграла суттєву роль у протидії злочинності та розкритті злочинів.

Список бібліографічних посилань: 1. Чисніков В. М. Оперативно-розшукова діяльність карного розшуку України (1917–1930) // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид./М. Г. Вербеньський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова; ДНДІ МВС України. Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). Київ, 2015. С. 882–886. 2. Міхеєва О. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919–1929). Донецьк: Схід. видав. дім, 2004. 248 с. 3. Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): у 6 т.: наук. вид./М. Г. Вербеньський, О. Н. Ярмаш, Т. О. Проценко та ін.; за заг. ред. А. Б. Авакова; ДНДІ МВС України. Т. 3. Народний комісаріат внутрішніх справ Української СРР (грудень 1922 р. – грудень 1930 р.). Київ, 2015. 940 с. 4. ЦДАВО України (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1509. Арк. 22–26. 5. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1481. Арк. 3. 6. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1481. Арк. 45 зв. 7. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 1479. Арк. 8. 8. Петров П. Л. Два общих собрания. *Щит революционного порядка*. 1923. № 2. С. 45. 9. Криминальная хроника. *Щит революционного порядка*. 1923. № 1. С. 62–65. 10. ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 2048. Арк. 43–44. 11. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 2. Спр. 2325. Арк. 35. 12. Держархів Харків. обл. Ф. 564. Оп. 4. Спр. 42. Арк. 1–132. 13. ЦДАВО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 35. 14. Чисніков В. М. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції) // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т./відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Т. 6. Київ: Атіка, 2010. С. 557–563.

Надійшла до редколегії 29.02.2016

Греченко В. А. Агентурно-розыскная деятельность милиции в 1920-е годы

Рассмотрен опыт оперативно-розыскной деятельности милиции в Украине в период новой экономической политики. Проанализированы правовая основа организации уголовного розыска, привлечение для противодействия преступности агентов, информаторов и использование других негласных методов работы.

Ключевые слова: милиция, оперативно-розыскная деятельность, новая экономическая политика, агенты, информаторы.

Grechenko V. A. Secret and investigative activities of militia in Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1920s

The process of formation of operational and search activities in militia of Soviet Ukraine in 1920s has been researched. This problem is not enough studied and has been just started to be developed.

It has been established that operational and search activities in militia of Ukrainian Soviet Socialist Republic started together with the formation of the criminal investigation office in the Republic. The author has analyzed the legal basis of criminal investigation office's organization, involvement of agents and informants for combating crime and usage of other covert methods of work. It has been indicated that the concepts of "secret agent" and "covert informant" differed in those days. Secret-service agents were referred to as people who had a certain monthly salary, who were assigned with certain intelligence tasks both according to their residence and on-site to other places. Covert informants were called people who provided information on specific crimes and representatives of the criminal world for criminal investigation office without leaving their main profession or occupation. Personnel of covert informants had to be enrolled mainly among persons close to the criminal world and those who had a continuous relationship with it, or among large institutions – enterprises, factories, plants or cooperatives, where embezzlement could happen, as well as within the institutions, which were in charge of the distribution of supplies and transport. Secret-service agents in order of conspiracy could be provided with documents under the fictitious name from various Soviet institutions and enterprises.

Specific examples of solving crimes with the help of secret-service agents and covert informants have been provided; and the shortcomings of this work have been summarized. The author has summed up that despite the lack of personnel and financial difficulties, inherent to this period of the republic's history, secret and investigative activities played a significant role in combating crime and solving crimes.

Keywords: militia, operative criminal investigation's activity, new economic policy, agents, informants.

